

Правове забезпечення банківського резервування

О. В. Царікова,

аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»,
суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

Розглянуто сучасні тенденції правового забезпечення банківського резервування на шляху наближення до базельських угод. Здійснено розмежування банківських резервів за трьома рівнями. Проаналізовано зміни, які відбулись у вітчизняному законодавстві щодо вдосконалення системи оцінки кредитного ризику за активними операціями, встановлено доцільність структурування банківських ризиків та приведення їх до єдиної класифікації, а також обґрунтовано доцільність визначення терміну «боржник» та окреслено межі його застосування.

Ключові слова: банківське регулювання, обов'язкове резервування коштів, резервний фонд банку, резерви за активними операціями та фінансовими зобов'язаннями банків, класифікація ризиків банківської діяльності.

Царікова Е. В. Правовое обеспечение банковского резервирования

Рассмотрены современные тенденции правового обеспечения банковского резервирования на пути сближения с базельскими соглашениями. Осуществлено разграничение банковских резервов по трем уровням. Проанализированы изменения, происшедшие в отечественном законодательстве относительно усовершенствования системы оценки кредитного риска по активным операциям, установлено целесообразность структурирования банковских рисков и приведения их к единой классификации, а также обоснована целесообразность определения термина «должник» и очерчены границы его использования.

Ключевые слова: банковское регулирование, обязательное резервирование средств, резервный фонд банка, резервы по активным операциям и финансовым обязательствам банков, классификация рисков банковской деятельности.

Tsarikova Olena. The legal framework of banking reserves

The last tendencies of legal framework of the banking reserves system on the way of approaching to the norms and standards of The Basel Accords are considered. The distinction of banking reserves between three levels is made. Recent legislative amendments concerning the improvement of estimation system of active banking credit risks are analyzed, the feasibility of structuring of banking risks and their adduced to unified classification is determined. Also the definition of the term “debtor”, whether it might be appropriate, is substantiated, and the area of its legal implementation is indentified.

Key words: banking regulation, mandatory reserves, the Bank Reserve Fund, reserves for covering losses of the banking activity and financial obligations, classification of banking activity risks.

Надійність банків і стабільність функціонування банківської системи є запорукою забезпечення захисту прав і законних інтересів вкладників

© Царікова Олена Василівна – аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду

і кредиторів. Згідно зі ст. 25 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV¹ та п. 1 Глави 1 Положення «Про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні», затвердженого Постановою Правління Національного банку України від 11.12.2014 № 806² (далі – Положення № 806), основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики Національного банку України (далі – НБУ) є регулювання обсягу грошової маси через визначення норм обов'язкових резервів для банків. Механізмами банківського регулювання щодо забезпечення банківської діяльності з метою підтримки достатнього рівня прибутковості є регулювання діяльності банків і встановлення вимог щодо формування банками обов'язкових резервів, резервного фонду та резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями. Питання формування банківських резервів залишається постійно у дискусійному полі, тому особливості його правового забезпечення є актуальним питанням як у науковому, так і прикладному аспектах.

Питанням правового забезпечення функціонування інститутів державного регулювання та недержавних фінансових інститутів присвячено праці В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, О.К. Безсмертного, Ж.В. Завальної та інших науковців. Окремим питанням банківського резервування приділено увагу в працях В.П. Бичкова, О.В. Васюренка, О.В. Дзюблюка, Т.Д. Косової, Н.Г. Кравченко, О.М. Петрука, Є.М. Позднякова, А.М. Поплюйко, Л.О. Примостки, О.Л. Сирчина, В.С. Стельмаха, Т.І. Тітової, Р.І. Тиркала та інших вчених. Утім, ураховуючи вагомі результати попередніх наукових досліджень з цієї проблематики, слід констатувати, що дослідження особливостей правового забезпечення формування, зберігання та використання коштів резервних фондів не знайшли належного висвітлення в сучасних наукових дослідженнях.

Грунтовної наукової аргументації потребує питання визначення сучасних тенденцій правового забезпечення банківського резервування, яка спирається на виняткове місце та роль процесу інтеграції вітчизняного законодавства у правове поле країн Європейського Союзу, та його відповідності нормам та стандартам базельських угод.

З метою підвищення стійкості банків, створення ними запасу капіталу для підвищення спроможності протистояти ризикам НБУ встановлює вимоги щодо резервування банками коштів³. Визначення норм обов'язкових резервів для банків і встановлення норм відрахувань до резервного фонду та резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій згідно

¹ Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14>

² Про затвердження Положення про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні: постанова від 11.12.2014 № 806. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0806500-14>

³ Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: постанова Правління Національного банку України від 28.02.2001 № 368. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

зі ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121-III⁴ є формами індикативного регулювання банківської діяльності.

Науковці виділяють три рівні банківського резервування: перший – обов'язкові резерви; другий – резервні фонди; третій – резерви для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, а також за наданими фінансовими зобов'язаннями.

Перший рівень резервування. Згідно зі ст. 26 Закону України «Про Національний банк України» норматив обов'язкового резервування коштів для банків встановлюється НБУ в процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів в національній та іноземній валюті; для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні нормативи обов'язкового резервування, а рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набирає чинності не раніше, ніж через 10 днів після його опублікування. Згідно з нормами Глави 1 Положення № 806 зобов'язання щодо дотримання нормативів обов'язкового резервування і порядку їх формування та зберігання виникає в банків з моменту отримання ними банківської ліцензії. Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти за винятком кредитів, залучених від банків-резидентів, коштів, залучених від міжнародних фінансових організацій, а також коштів, залучених на умовах субординованого боргу. Банки здійснюють формування та зберігання коштів обов'язкових резервів на кореспондентському рахунку та/або на окремому рахунку в НБУ, за залишками яких нараховуються проценти. Обсяг обов'язкових резервів встановлюється для періоду їх утримання у процентному відношенні (від 0 до 100 процентів) до резервної бази, яка розраховується за цей період. НБУ повідомляє банкам про будь-які зміни в порядку визначення, формування та зберігання обов'язкових резервів не пізніше ніж за 10 днів до набрання ними чинності.

На підставі Постанови Правління НБУ від 11.12.2014 № 806 втратило чинність Положення «Про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів для банків України та філій іноземних банків в Україні», затверджене Постановою Правління НБУ від 16.03.2006 № 91 (далі – Положення № 91). Із затвердженням Положення № 806 відбулись окремі зміни в регулюванні НБУ нормативів обов'язкового резервування. Зокрема, термін «звітний період резервування», закріплений в Положенні № 91, замінено на «період утримання обов'язкових резервів», а також затверджено новий термін «резервна база», яким визначено середньоарифметичну суму коштів, яка обраховується згідно з установленими на період утримання нормативами обов'язкового резервування та підлягає обов'язковому резервуванню і зберігання в період утримання. Запроваджені термінологічні удосконалення дозволяють структурувати норми законодавства щодо дотримання банками нормативів обов'язкового резервування.

У зв'язку з централізацією, а також перерозподілом деяких функцій між територіальними управліннями і структурними підрозділами центрального

⁴ *Про банки і банківську діяльність*: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

апарату НБУ (п. 3-3 ст. 15, ст. 23 Закону України «Про Національний банк України») ⁵ повноваження територіальних управлінь НБУ щодо зберігання та перерахування надлишків резервних коштів згідно з нормами Розділу III Положення № 806 закріплюються за відповідним структурним підрозділом центрального апарату НБУ, який виконує функцію контролю за повнотою та своєчасним виконанням банками вимог щодо дотримання нормативів обов'язкового резервування.

Другий рівень резервування. З метою мінімізації негативних наслідків реалізації ризиків банківської діяльності Постановою НБУ від 08.08.2001 № 334 було затверджено Положення «Про порядок формування і використання банками резервного фонду», норми п. 1.2 якого встановлюють зобов'язання банків щодо обов'язкового формування резервного фонду на покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів та позабалансовими зобов'язаннями. Відрахування до резервного фонду здійснюються з чистого прибутку звітного року після затвердження загальними зборами учасників банку річного бухгалтерського звіту та прийняття рішення щодо його розподілу. Розмір і порядок утворення щорічних відрахувань до резервів згідно з п. 9 ч. 2 ст. 16 Закону України «Про банки і банківську діяльність» встановлюється статутом банку та згідно з п. 2.3 Положення № 334 має бути не менше 5% від чистого прибутку до досягнення розміру резервного фонду не менше 25% регулятивного капіталу, але в розмірі не менше 25% зареєстрованого статутного капіталу банку. Резервний фонд банку може бути використаний тільки на покриття збитків банку за результатами звітного року на підставі прийняття відповідного рішення спостережної ради банку та в порядку, встановленому загальними зборами його учасників.

Резерви, створені за рахунок нерозподіленого прибутку або додаткових внесків акціонерів та оприлюднені у фінансовій звітності банку, відносяться до розкритих резервів (ст. 2, ч. 1 ст. 30 Закону України «Про банки і банківську діяльність») та разом зі статутним фондом утворюють основний капітал банку. Критерії, яким повинні відповідати розкриті резерви, закріплені у ч. 2 ст. 30 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Нерозкриті резерви, які мають відповідати критеріям, встановленим для розкритих резервів, але не фігурують у звітах, а також резерви переоцінки включаються у додатковий капітал банку.

Третій рівень резервування. Порядок і особливості формування резерву за активними операціями банків встановлюються НБУ згідно зі ст. 59 Закону України «Про Національний банк України» та до 2012 р. регулювалися Положенням «Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків», затвердженим Постановою Правління НБУ від 06.07.2000 № 279 (далі – Положення № 279), Положенням «Про порядок формування і використання банками резерву для відшкодування можливих втрат від

⁵ Про визнання такими, що втратили чинність деяких нормативно-правових актів Національного банку України: постанова Правління Національного банку України від 01.02.2010 № 35. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0169-10>

дебіторської заборгованості», затвердженим Постановою Правління НБУ від 13.12.2002 № 505 (далі – Положення № 505), Положенням «Про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами», затвердженим Постановою Правління НБУ від 02.02.2007 № 31 (далі – Положення № 31), які втратили чинність на підставі Постанови НБУ «Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями» від 25.01.2012 № 23⁶ (далі – Положення № 23). Згідно з п.1.4 Глави 1 Розділу I Положення № 23 резерви поділяються на: резерви за активами і резерви за наданими фінансовими зобов'язаннями. Також згідно з нормами Положення № 23 формування резервів за цінними паперами здійснюється в окремому порядку від формування резервів за фінансовими та іншими активами. Варто звернути увагу на встановлену п. 2.2 Глави 2 Розділу I єдину класифікацію ризиків за всіма активними операціями (далі – Єдина класифікація), яка утворена такими категоріями: I – найвища, II, III, IV, V – найнижча, дозволяє привести ризики банку до єдиного знаменника та інтегрувати в один показник; банки формують резерви не лише за кредитними операціями, дебіторською заборгованістю та операціями з цінними паперами, а й окремо за коштами, розміщеними в інших банках, за групою фінансових активів, що дозволяє розмежувати ризики активних операцій та сформувати за ними резерви, у достатньому розмірі для покриття можливих збитків. Формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків відбувається після проведення оцінки фінансового стану боржника, якості обслуговування боргу та рівня забезпечення за кредитом.

Аналізуючи зміни у законодавстві, які відбулись із затвердженням Положення № 23, насамперед варто звернути увагу на термінологічні особливості. Зокрема, в правовому застосуванні термін «позичальник» змінено на термін «боржник». Термін «позичальник» визначався у Положенні Правління НБУ «Про кредитування» від 28.09.95 № 246 (втратило чинність на підставі Постанови Правління НБУ «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких Постанов Правління Національного банку України» від 18.02.2004 № 54), а саме: «позичальник – суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування грошові кошти на умовах повернення, платності, строковості». Натомість боржником згідно з абз. 3 п. 1.10 Глави 1 Розділу 1 Положення № 23 є одна зі сторін у зобов'язанні (юридична чи фізична особа), яка повинна сплатити борг/виконати вимогу банку згідно з умовами укладеного договору. Заміна термінів сприяла вдосконаленню законодавства, а саме: новий термін «боржник» встановлює сторону, яка має повертати кредитні кошти (а не яка їх отримує), що є більш суттєвим для банку при здійсненні кредитування. Відповідно при здійсненні аналізу кредитного

⁶ Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями: постанова Правління Національного банку України від 25.01.2012 № 23. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0231-12>

ризиком банк зобов'язаний проводити оцінку фінансового стану саме боржника, а не позичальника. Положення № 23 затверджує єдині норми щодо оцінки фінансового стану боржника, які суттєво відрізняються від норм щодо оцінки фінансового стану позичальника, які було встановлено відповідними нормами Положення № 279.

При формуванні резерву за дебіторською заборгованістю згідно з нормами Глави 8 Розділу II Положення № 23 розмежовано резерви під дебіторську заборгованість зі строком погашення до трьох місяців та зі строком погашення понад три місяці (під господарську діяльність); встановлено нові групи ризику згідно з єдиною класифікацією.

Із затвердженням Положення № 23 основні принципи формування резерву за цінними паперами, які було закріплено Положенням № 31, не змінилися, хоча їх правове обґрунтування представлено в іншій формі. Зокрема, суттєвих пом'якшень зазнали критерії віднесення емітентів до відповідного (більш позитивного) класу, встановлені п. 4.3 Глави 4 Розділу III, а саме: скорочення термінів з часу державної реєстрації; зменшення кількості необхідних позитивних висновків аудиторів за останні роки діяльності; зменшення кількості останніх прибуткових років діяльності (до класу «Г» відносять фактичних банкрутів); при визначенні класу емітента-юридичної особи до уваги береться оцінка її фінансового стану, проведена у порядку, встановленому п. 2.4 Глави 2 Розділу; емітента-банку – п. 6.3 Глави 6 Розділу II; емітента-бюджетної установи – п. 7.3 Глави 7 Розділу II; значення показника ризику цінного паперу встановлюється з урахуванням якості цінного паперу (за критерієм вже сформованих резервів) та періодичності виплати доходу згідно з нормами Розділу III. Зауважимо, що із затвердженням Положення № 23 нормативно-правова база доповнена нормами щодо формування резервів за коштами, розміщеними в інших банках, за групами фінансових активів та за наданими фінансовими зобов'язаннями.

Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду сприяли трансформації підходу до формування резервів за активними операціями банків. Зокрема, нормами Положення «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», затвердженого Постановою Правління НБУ від 30.06.2016 № 351⁷ (далі – Положення № 351) (набирає чинності з 03.01.2017), закріплено застосування нових компонентів кредитного ризику, а саме: експозиція під ризиком (далі – EAD), імовірність дефолту боржника/контрагента (далі – PD), втрати в разі дефолту (далі – LGD). Коефіцієнт кредитного ризику, який розраховується з урахуванням зазначених компонентів, визначає розмір резервування за активними операціями відповідно до розроблених внутрішньобанківських положень. При цьому Єдину класифікацію було замінено на оцінку кредитного ризику, яка відрізняється лише за формою представлення.

⁷ Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: постанова Правління Національного банку України від 30.06.2016 № 351. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.

Зміни, що відбулися у правовому забезпеченні процедури банківського резервування, мали позитивні наслідки для функціонування банківської системи, а також сприяли підвищенню захисту прав і законних інтересів вкладників і кредиторів. Удосконалення системи оцінки ризиків за активними банківськими операціями продовжується у напрямі наближення вітчизняного законодавства до базельських угод. Перспективним напрямом досліджень правового забезпечення банківського регулювання з питань формування резервів залишається аналіз доцільності закріплення правових норм, затверджених Положенням № 351, створення банками буферів капіталу, а також порядку здійснення обов'язкових відрахувань в систему гарантування вкладів фізичних осіб.

Tsarikova Olena. The legal framework of banking reserves

The social, economic and political instability in Ukraine is the cause of the problems with meeting on time financial obligations by banks and increasing of quantity of banks are currently in liquidation. Also it has influenced on condition of banking services. The way to insure the protection of rights and legal interests of investors and creditors is reliability of banks and banking system stability, which are reachable by the legal regulation of banking reserves key issues and improved legislation.

The goal of this article is analysis of changes in legal framework of banking is ordering the forming of mandatory reserves, the Bank Reserve Fund, reserves for covering losses of the banking activity, which are made on the way of approaching to the norms and standards of The Basel Accords.

The distinction of banking reserves between three levels is made, namely the forming of mandatory reserves, the Bank Reserve Fund and special reserves for banking activity. The changes in legislation, which regulates all levels of banking reserves, are analyzed and their efficiency is estimated.

The feasibility of legal restriction of the term “debtor” instead of the term “borrower” is determined. The distinction of banking reserves on receivables between repayments will take place during three month, and – over three month (economic activity) is made. The replacement of terms contributes to improvement in current legislation and identifies the party of credit agreement, has to pay the loan back (is not always holder), that is more important for a bank.

The efficiency of changes taken place in legislation, that regulates structuring of banking risks and their adduced to unified classification with help of estimation of credit risk and taking into account exposure at default, probability of default and loss given default is determined. Credit risk is defined taking into account those components, has influence on the value of special reserves for banking activity in accordance to bank internal provision.

The relevance of current improvements of estimation system of banking activity risks and risks of financial obligations on the way of approaching to the norms and standards of The Basel Accords and European Union Law is announced. This approaching has positive implications for banking system, and contributes to insure the protection of rights and legal interests of investors and creditors.

Key words: banking regulation, mandatory reserves, the Bank Reserve Fund, reserves for covering losses of the banking activity and financial obligations, classification of banking activity risks.